

ORTADOĞU KAVRAMINA GİRİŞ VE TANIMLAR*

Kübra YÜCEL YÖNLÜ**

ÖZ: Bu metinde Ortadoğu kavramının ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisinde Ortadoğu tanımının nasıl değiştiği/dönüştüğü farklı kaynaklara yer verilerek belli bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ortadoğu kavramının ortaya çıkışı, Yakındoğu'dan Ortadoğu'ya geçiş, kavramı ilk kullanan isimler, kavramın hangi bağlamlar içerisinde tanımlandığı, tanımın zaman içerisinde değişen yapısı ve buna bağlı olarak değişen ve tekrar tekrar tanımlanan bu coğrafyanın fiziki, sosyal ve kültürel özellikleri temel kaynaklar ve temel tartışmalara yer verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Yakındoğu, Doğu, Batı

Introduction to the Middle East Concept and Definitions

ABSTRACT: In this article, the emergence of the concept of the Middle East and how the definition of the Middle East has changed/transformed in the historical process are discussed from a certain perspective by including different sources.. The emergence of the concept of the Middle East, the transition from the Near East to the Middle East, the first names to use the concept, the contexts in which the concept was defined, the changing structure of the definition over time, and the physical, social and cultural characteristics of this geography, which has changed accordingly and has been defined again and again, have been tried to be explained by including basic sources and basic discussions.

Keywords: Middle East, Near East, East, West

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : xx.xx.202x

Kabul Tarihi : xx.xx.202x

* Bu metin, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan "Türkiye'de Ortadoğu Çalışmalarının Kurumsallaşması Sorunu" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Sosyolog, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, kyucelyonlu@gmail.com, ORCID:0009-0003-2135-6516.

Giriş

Her ne kadar bir coğrafi bölge olarak görülse de Ortadoğu'nun herkes için kabul gören coğrafi bir tanımı yoktur. Bu durum Ortadoğu teriminin ortaya çıkışının, belli bir bakış açısının, politikanın ürünü olmasıyla yakından ilgilidir. Literatürde Ortadoğu terimini ilk kullanan kişinin Amerikalı deniz tarihçisi Kaptan Alfred Thayer Mahan olduğu belirtilse de, Davison ve arkadaşlarının yaptığı araştırmalar sonucunda Ortadoğu teriminin ilk kez İngiliz Diplomat ve asker General Thomas Edward Gordon'un 1899 tarihli bir makalesinde geçtiği tespit edilmiştir. Mahan'ın ortaya attığı iddia edilen Ortadoğu terimini asıl dolaşıma sokan ise The Times of London'ın Tahran muhabiri Valentine Chirol'dür. Bahsi geçen bu isimler birbirlerine yakın dönemde İngiliz ve Amerikan devletleri için çalışan görevlilerdir. Bölge hakkında bilgi sahibi olan bu isimlerin terimi ortaya atarken ve dolaşıma sokarken kendi devletlerinin küresel ve bölgesel politikalarını yansıtmaları kaçınılmaz olmuştur. Bu da neticede bir İngiliz Ortadoğusundan, bir Amerikan Ortadoğusundan bahsetmemize neden olmaktadır.

Ortadoğu Kavramına Giriş ve Tanımlar

Amerikalı ünlü Osmanlı tarihçisi Roderic Hollet Davison'ın Doğu, Yakındoğu ve Uzakdoğu üzerine yazdıkları dikkat çekicidir. Bu tespitlerde Batı yani o zamanın Avrupa milletleri için Doğu'nun sınırlarının bugünkünden çok daha farklı algılandığını görmekteyiz. Davison, eski Yunanlıların dünyayı kültürlü güney ve barbar kuzeye böldüklerini ve Doğu-Batı ayrımının Roma ile başladığını vurgulamaktadır. Keşifler çağıyla birlikte Çin, Japonya ve Malezya'nın Uzakdoğu veya daha Uzakdoğu olarak adlandırılması yaygınlaşmış ve bu ayrım 19.yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. O dönem Avrupa için Doğu ve Uzakdoğu vardır ve Doğu Osmanlı'nın başladığı yerde başlamaktadır. Metternich'in "Asya Landstrasse'de (Viyana'da bir ilçe) başlar" diye söylediğini hatırlatan Davison, ancak 19.yüzyılın başında birçok Avrupalının, 1834'te seyahatlerini yazan Kinglake'in "Doğu'nun Habsburg'dan Osmanlı topraklarına geçtiği Belgrad'da başladığı" görüşüne katıldığını vurgulamaktadır. "Eöthan, or Traces of Travel Brought Home from the East" adlı anlatısı Kindale'in Yakın veya Ortadoğu'yu Doğu sürekliliğinden koparmak için hiçbir neden görmediği Balkanlar, Suriye, Filistin ve Mısır'dan bahsetmektedir. Benzer şekilde "Doğu Sorunu" da Avrupalı Güçlerin Yakın ve Ortadoğu'yu Doğu'dan koparmak için nüfuz kazanma mücadelesini ifade etmektedir.¹

20. yüzyılın başlarında coğrafi bir kavram olarak ortaya atılan Ortadoğu kavramı II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kavram Batı merkezli bakışın ürünüdür. Kavramın ortaya çıkışı kendini merkeze koyan Batı'nın coğrafi olarak Doğu'yu uzak, orta ve yakın olarak tanımlamasıyla ilgilidir. Bölge önceleri Batılı literatürde Yakındoğu olarak nitelendirilmiştir. Bunun yanında siyasi ve coğrafi olarak geniş ve daha sınırlı olmak üzere farklı Ortadoğu tanımları da mevcuttur. Yakındoğu'nun nasıl Ortadoğu'ya dönüştüğü, kavramın neden genişletildiği ve daha sonra daraltıldığı, geçmişte bölgeyi tanımlarken kullanılan kavramlardan bugünkü Ortadoğu kavramına/tanımına geçişin hikâyesi önemlidir.

19. yüzyılda Avrupalıların ve Amerikalılar çoğu Doğu'yu fazla geniş gördükleri için Yakındoğu ve Uzakdoğu olarak bölmüşlerdir. Mahan'ın* 20.yüzyılın başında deniz gücünün

¹ Roderic H. Davison, "Where is the Middle East", *Foreign Affairs*, Volume 38, No.4, Temmuz 1960, s. 666

* Alfred Thayer Mahan deniz subayı ve tarihçisi, 19. Yüzyılın en önemli Amerikan stratejisti olarak nitelendirilmektedir. Ünlü "deniz gücü" teorisi büyük donanmalara sahip devletlerin dünyayı da şekillendireceği düşüncesi üzerinedir. Mahan'ın teorileri ve kitapları hala Birleşik Devletler, Japonya ve Almanya gibi ülkelerin askeri kurumlarında ders kitabı olarak okutulmaktadır.

önemine dair vurgusu hem Birleşik Devletler’de hem de Avrupa’da stratejik düşüncüyü etkilemiştir.²

Günümüzde Ortadoğu denilince belli tanımlamalar ve sıfatlar kullanılmakta ama bunlar çok da anlaşılmamaktadır. Ortadoğu ile ilgili olarak Batı için denetlenen bir bölgenin varlığı ve buna bağlı bir tanımlama söz konusudur: geçmişte bölgeye dair bütünsel bir bakış açısından bugün milliyetçilik, etnisite, İslam ve kimlik temelli bakışa geçilmiştir.

Bu metinde “Ortadoğu neresidir” sorusunu sorarak Ortadoğu’ya dair var olan birbirinden farklı, zaman zaman da aynı olan tanımlamaları ele alacağız. Bu amaçla öncelikle Ortadoğu ile ilgili ilk tanımları, Onu tanımlayan ilk özellikleri ansiklopedik kaynaklardan elde edeceğiz. Bunlara bakarken dünya çapında temel kaynak kabul edilen belli başlı ansiklopediler ve sözlüklerle başlayıp, onları yayınlayan Batılı ülkelerin Ortadoğu’ya bakışlarının da bu tanımlarla şekillendiğini zihnimizin bir tarafında tutarak Ortadoğu kavramını/terimini açıklayıp yorumlamaya çalışacağız. Evrensel kabul edilen ansiklopedik kaynakların daha ziyade artık çevrimiçi yayınlanan versiyonlarını temel alırken, basılı örneklerinin yanında, yerel ansiklopediler ve günümüzde kullanılan dijital sözlük ve ansiklopedilerdeki tanımlamalara da yer vereceğiz. Tanımlamaları iletirken ve yorumlarken Ortadoğu kavramını/teriminin yazılış şekli, kelimenin dilsel yapısı, kavramın/terimin zamanla değişen tanımı ve anlam kaymalarını vurgulayacağız. Temel alınan ansiklopedi ya da sözlüklerin yenilenen versiyonlarında değişerek yer alan Ortadoğu tanımlamalarına ve bu değişime kaynaklık eden nedenlere değinerek açıklamaya çalışacağız. Bununla ne kastettiğimizi daha net anlatmak istersek; Ortadoğu’yu anlatan ansiklopedik tanımlarda bağlı oldukları ülkeler dolayısıyla farklılıklarının olup olmadığı, şayet varsa bir Fransız Ortadoğusu, bir İngiliz Ortadoğusu ya da Amerikan Ortadoğusundan rahatlıkla bahsedilebileceği, bu farklılıkların neler olduğu ve günümüze kadar ulaşan tanımlamalarda, siyasi ya da ekonomik uygulamalarda ve sosyolojik çözümlenmelerde bu tanımlamaların ne kadar etkili ve biçimlendirici olduğunu anlamaya çalışacağız. Bununla birlikte ansiklopedi ya da sözlüklerin geçmişteki baskıları ile ileri tarihli baskıları arasındaki değişen Ortadoğu tanımlarını da fark etmiş olacağız.

İlk olarak Fransız ve İngiliz sözlük ve/veya ansiklopedik kaynakları ile başlayıp, dijital kaynaklar ve yerel kaynaklar ile devam edeceğiz. Bu kaynakları yorumladıktan sonra Ortadoğu’yu tanımlayan/açıklayan ilk bireysel kaynaklara metin/makale örneklerine yer vereceğiz. Ortadoğu tanımını yapmaya çalışırken kaçınılmaz olarak karşımıza çıkan Yakındoğu kavramını/terimini de açıklayacağız.

Ortadoğu’yla ilgili nerdeyse tüm çalışmalar öncelikle Ortadoğu kavramının kısa ya da uzun bir tanımıyla başlar. Ancak Ortadoğu 19. yüzyılda Doğu’nun bir parçası olarak kavramı ortaya atanların yaşadığı coğrafi bölgeye göre tanımlandığı için kavramın üretildiği tarihten bugüne üzerinde herkesin uzlaştığı bir kavram olamamıştır. Ancak bu durum özellikle sosyal bilimlerde neredeyse birçok kavram için geçerli bir durumdur. Gücü elinde bulunduran bilgiyi üretirken, onun dolaşımını, idaresini ve yerleşmesini de sağlayan konumunda olmaktadır. Her ne kadar kesin sınırları üzerinde bir uzlaşma olmasa da bugün bile biz dâhil Ortadoğu tanımında yer aldığı söylenen ülkeler bölgeyi bu şekilde isimlendirebilmektedir. Öncelikle öznemiz olan Ortadoğu’ya dair ilk tanımlara yer verdiğimizde, kavramın coğrafi karşılığı olan bölgenin tanımını yapmamız gerekmektedir. O halde bölge olarak ifade ettiğimiz Ortadoğu’yu anlatırken öncelikle bölge kavramının ne olduğuna dair birkaç söz söylememiz gerekmektedir.

Belli ortak özelliklere sahip olarak tanımlanan bölge kavramı öznel olarak belirlenmiş ve bu nedenle tartışılabilir alanlardır. Dağlar, nehirler, denizler ya da benzer iklim özellikleri olan

² Zachary Lockman, *Hangi Ortadoğu?*, (çev.) Burcu Birinci, Küre Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2016, s. 158

fiziki coğrafya ile tanımlanabildiği gibi, ortak tarih, kültür, dil ve din gibi beşeri coğrafya özellikleriyle de tanımlanabilir. Ortadoğu için bu tanım hem fiziki hem beşeri coğrafi özellikler dikkate alınarak yapılmaktadır.³ Ancak mevzu Ortadoğu olduğunda herkes için geçerli, kabul edilmiş net bir coğrafi tanımlama yapılamamaktadır. Ortadoğu kavramı ve coğrafyası üzerine çalışmasında Taşlıgil ve Şahin, Ortadoğu'nun coğrafi bir kavram ve bölge olmadığını, Ortadoğu'yu coğrafi açıdan inceleyen çalışmalarda da bölgenin sınırları için herkesin üzerinde ulaştığı bir tanımlamanın olmadığına dikkat çekmektedir: İngilizler başta olmak üzere Batılı ülkelerce dünya haritasının merkezine yerleştirilen Avrupa'nın doğusunda kalan Asya ve Afrika'nın bir kısmını kapsayacak şekilde gruplandırılan "Doğu" kesimi içerisinde sınırları en karmaşık ve belirsiz olanı Ortadoğu'dur. Ancak konu Ortadoğu olduğu zaman birçok kaynakta bölgenin coğrafi olarak tanımlanmasından ziyade siyasi olarak tanımlandığı görülmektedir.⁴ Bu da bölgenin sınırlarının sürekli değişmesine ve coğrafi olarak net bir şekilde tanımlanamamasına neden olmaktadır.

Yeni Bir Terimin Ortaya Çıkışı

Her ne kadar Ortadoğu'nun tanımı hakkında bir muğlaklık olduğundan bahsetsek de terimin resmi olarak kullanıma sokulması 20. yüzyılın başlarındadır. Ortadoğu ismi 1902 yılında Amerikalı deniz tarihçisi Kaptan Alfred Thayer Mahan tarafından ortaya atılmıştır. Mahan'ın bulunduğu bu isim, The Times of London'ın Tahran muhabiri Valentine Chirol tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Chirol'un bu terimi kullanması, terimin geniş bir kitle tarafından tanınmasını sağlamıştır. Terimin iki dünya savaşı arasında ve II. Dünya Savaşı sırasında askeri personel tarafından kullanılması onu popüler bir isim haline getirmiştir.⁵

Gerçekte Ortadoğu terimi, General Thomas Edward Gordon'un 1899 tarihli "Ortadoğu Sorunu (the Problem of the Middle East)" başlıklı bir makalesinde ortaya çıkmıştır. Gordon bu terimi ortaya attığını iddia etmediği gibi bölgeyi tanımlama ihtiyacı da hissetmemiştir; bu da terimin daha erken bir tarihte ortaya çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, tarihçiler ve akademisyenler bu terimi 1902 yılında National Review'da İngilizlere Basra Körfezi'ndeki deniz güçlerini artırma çağrısında bulunan Amerikalı deniz subayı Alfred T. Mahan'a atfetmektedir.⁶

Terim 1900 yılı itibariyle daha geniş bir kullanım alanı bulmuş, ancak Mahan'ın The Nineteenth Century dergisi'nde yayınlanan Gordon'un "Ortadoğu Sorunu" başlıklı makalesinden haberi olmadığı anlaşılmaktadır. Makale Amerika'nın Ortadoğu politikasının en hassas kısmının Afganistan ve İran'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması olduğundan bahsetmektedir. Gordon'un makalesinde yeni bir terim icat ettiği iddiasında olmaması ve bölgeyi tanımlama ihtiyacı duymaması akla terimi kendisinin icat etmediği ve terimin bölgeyi tanıyanlar arasında kullanıldığı düşüncesini getirmektedir. Terim Hindistan'a yakın bölgeleri tanımlamakta ve bugünkü kadar kapsayıcı olmamaktadır.⁷

Bu makaleden yaklaşık iki yıl sonra Mahan'ın National Review Dergisi'nin Eylül 1902 sayısında yayınlanan ve literatüre Ortadoğu teriminin ilk kullanımı olarak geçen "Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler (Persian Gulf and International Relations)" başlıklı makalesine

³ "What is the Middle East?", www.teachmideast.org: An Educational Initiative of the Middle East Policy Council - Ortaöğretim kurumlarında çalışan eğitimciler için Ortadoğu hakkında kapsamlı ve güvenilir bilgi sağlamayı amaç edinen online kaynak. <https://teachmideast.org/articles/what-is-the-middle-east>

⁴ Nuran Taşlıgil, Güven Şahin, "Ortadoğu Kavramı ve Türkiye'de Ortadoğu Coğrafyası ile İlgili Bir Literatür Çalışması", *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 6, Sayı 1, 2011, s.142

⁵ Eliezer Chammou, "Near or Middle East?: Choice of Name", *MELA (Middle East Librarians Association) Notes*, No.37, ABD, 1986, s. 7

⁶ Jasurmagazine.org: Ortadoğu üzerine akademik bir dergi. <https://jasurmagazine.org/mena> (03.02.2023)

⁷ Clayton R. Koppes, "Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term 'Middle East'", *Middle Eastern Studies*, Volume 12, no. 1 (Jan-1976), s. 96

gelecek olursak, makale daha ziyade Uzak Doğu'yu tartışmakta, Ortadoğu'ya üstünkörü değinmekte, bölgenin kesin sınırlarını çizmemektedir. Ortadoğu'nun Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki bölgeyi kapsadığını ima etmektedir. Ancak Mahan denizciydi, makale ve doğal olarak kullandığı bölge kavramı da denizcilikle ilgiliydi ve bölgedeki deniz yollarının askeri ve ticari önemini vurgulamaktaydı.⁸

İngiltere için Ortadoğu'nun neden önemli olduğu ve neden terimin bir denizci tarafından ortaya atıldığını Mahan'ın makalesinden hareketle Atvur şöyle aktarmaktadır:

“...bir deniz gücünün hareket kabiliyeti onun bir yerde demirli kalmasını önlemek açısından önem taşımaktadır; bu çerçevede Britanya donanmasının Hindistan yolunu (özellikle yayılan Rus etkisine karşı) güvende tutabilmek için Aden, Hindistan ve Basra Körfezi'nde hareket kabiliyetine sahip olması gerekmektedir. Bu çerçevede Ortadoğu kavramı, Akdeniz'in doğusundan Hint Okyanusu'nun güneybatı kıyılarına ve Basra Körfezine uzanan bölgeyi ifade edecek şekilde kullanılmıştır.”

Mahan'ın ortaya attığı öne sürülen Ortadoğu kavramını asıl dolaşıma sokan kişi ise yukarıda bası geçen The Times of London'un Tahran muhabiri Valentin Chirol'dur. Chirol, Mahan'ın makalesinden hareketle 1 yıl sonra yani 1903 yılında, Hindistan'ı merkeze alan “Ortadoğu Sorunu veya Hindistan Savunmasının Bazı Siyasi Sorunları (The Middle East Question or Some Political Problems of Indian Defence)” başlıklı kitabını yayınlamıştır. Kitapta Hindistan'ın dışında kalan Asya kısmını Yakındoğu, Ortadoğu ve Uzakdoğu olarak tarif etmiştir.⁹ İngiliz gazeteci Chirol, Basra'ya uzatılması düşünülen Almanların inşa ettikleri Bağdat demiryolunun bölgedeki ve Asya'daki İngiliz çıkarlarına yönelik zararının ne olacağını bu kitapta anlatmaktadır.¹⁰

Görüldüğü üzere Ortadoğu teriminin ortaya çıkışı için tarihlenen 19. yüzyıl görece yeni bir tarihtir zira tanımladığı coğrafi bölge tarihin en eski uygarlıklarına ev sahipliği yapmış, medeniyetlerin ortaya çıkışına şahitlik etmiş kadim topraklardır. Batının kendini ve yaşadığı deneyimleri anlama, tanımlama ve çözmeye ve bir anlamda yönetmeye yönelik kaygısından bu bölge de nasibini almıştır. Bölgeyle ilk karşılaşmalar sonucu Batı burayı tanımlamaya yönelik çalışmalara girişmiştir. Bu anlamda Ortadoğu kelimesinden çok önce kullanılan Doğu kelimesi Batı'nın bu bölgeleri keşfiyle Doğu'dan farklı olarak kendiyile olan mesafesine göre yeniden tanımlanmış ve Yakındoğu terimi uzun yıllar boyunca hatta bugün bile bölgeyi ifade etmekte ilk kullanılan terim olarak literatüre geçmiştir. Tüm bu bilgiler elimizdeyken Ortadoğu'ya ilişkin ilk tanımlamaları verirken terimin selefini yani önceden kullanılan Yakındoğu teriminin ortaya çıkışı ve içeriğini açıklamak gerekmektedir.

Davison, 1890'larla birlikte terimlerde ilk değişimin başladığını ve Yakındoğu tanımının Avrupa emperyalizminin büyük on yılının bir yan ürünü olarak popüler bir şekilde dolaşıma girdiğini belirtmektedir. 1894-1895 Çin-Japon Savaşı ile Ermeni Tehciri, Girit ve Makedonya sorunları gibi Osmanlı'yı etkileyen krizlerle Avrupa artık uzak ve yakın iki Doğu Sorununun olduğu gerçeğini fark etmiştir. 1896'da Yakındoğu terimi geçerli hale gelmiş, eskiler yeni tanıma biraz homurdanmış ama tanım tutmuş ve bazen Nearer East olarak ifade edilmiştir. Davison'a göre bölgeyi yakından tanıyan İngiliz arkeolog ve gezgin David George Hogarth'ın 1902'de yayınladığı “The Nearer East (Yakındoğu)” adlı çığır açıcı coğrafya kitabı hem terimin yerleşmesine hem de sınırların belirlenmesine yardımcı olmuştur. Hogarth Yakındoğu'nun, dedelerinin yalnızca Doğu olarak adlandırmakla yetindiği bölge için moda bir terim

⁸ Clayton R. Koppes, “Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term ‘Middle East’”, s. 95-96

⁹ Vincent Capdepuy, “Procheou Moyen-Orient? Géohistoire de la Notion de Middle East”, *L'Espace Géographique*, V. 37, I. 3 (2008), s. 229'dan aktaran Senem Atvur, “Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar: Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme”, *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 2, S. 2 (2020), s. 85-86

¹⁰ Davut Dursun, “Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, *Journal Of Social Policy Conferences*, S. 50, (2010), s. 1233

olduğunu, muhtemelen çok az kişinin sınırlarının nerede ve neden olduğunu önceden söyleyebileceği bir terim olduğunu ifade etmiş ama sonrasında cesurca sınırlar koymuştur. Hogarth'ın Yakındoğusu Arnavutluk, Karadağ, Güney Sırbistan ve Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, tüm Arap yarımadası ile Asya'daki tüm Osmanlı topraklarını, İran'ın üçte ikisini ve "orta kısmına" kadar, Hazar ve Hint Okyanusunu arasında steril bir çöl ve dağ uzantısını içeriyordu. Yakındoğu'nun bu sınırları konusunda herkes hemfikir değildi, ancak kapsamıyla ilgili çok az tartışma vardı.¹¹

Mahan, Arabistan'dan bugünkü Pakistan sınırlarına uzanan, Afganistan ve İran'ı içeren bir Ortadoğu sınırı çizmiş, Chirol bunu Hindistan sınırına kadar uzatmış ve Doğu Akdeniz ile İngiltere idaresinde olan Hindistan arasındaki bölgeyi Yakındoğu ve Ortadoğu olarak tanımlamıştır. Ancak Mahan'ın Yakındoğu ve Ortadoğu ayrımı uzun dönemde popüleritesini kaybetmiştir. Geçmişte Barbar olarak tanımlanan Balkanlar yeniden formüle edilen Avrupa kavramı içinde yer almaya başlamıştır. Zamanla Yakındoğu ve Ortadoğu Türkiye, İran, Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün, İsrail ve Filistin, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Arap Sultanlıkları ve Mısır'ı kapsayan ve birbirinin yerine kullanılan terimler olmuştur. Kuzey Afrika'nın Arap ülkeleri ile Sudan da bu tanımların içine dâhil edilirken, Afganistan'ın durumu belirsiz kalmıştır. Yakındoğu gün geçtikçe kullanımdan kalkarken, geçmişte bölgeyi tanımlamak için kullanılan Şark ve Levant çok daha önce kullanımdan çıkmıştır.¹²

Osmanlı'nın Balkanları kaybetmesiyle ve I. Dünya Savaşı sonrası İngiliz ve Fransızların manda yönetimleriyle birlikte Yakındoğu'nun tanımlaması daha da tartışılır oldu. Balkanlar artık Yakındoğu'nun kapsamında değil Avrupa'nın bir parçası olarak nitelendiriliyordu.¹³

Ortadoğu terimi Mahan ve Chirol modeliyle İngilizce sözlüğe yerleşti ve Yakındoğu Türkiye, Ortadoğu'da Hindistan ve Uzakdoğu Çin merkeze alınarak Doğu üçe bölündü. Savaş sonrası Ortadoğu terimi resmileşirken, 1921'de İngiltere'nin sömürgelerden sorumlu dışişleri bakanı olarak Winston Churchill bir anlamda Ortadoğu kavramının Yakındoğu'ya karşı baskın kullanımına onay verdi ve Kraliyet Coğrafya Cemiyeti'nin -sonradan pişman olarak-verdiği destekle Filistin, Ürdün ve Irak'ı denetlemek üzere Ortadoğu Departmanını kurdu. Bu Cemiyete bağlı Coğrafi İsimler Daimi Komisyonu zaten bir yıl önce Yakındoğu'nun yalnızca Balkanlara karşılık geldiğine, Ortadoğu'nun da İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'ın doğu sınırına kadar olan topraklara karşılık geldiğine ve böyle adlandırılmasına karar vermişti. Bu noktada Davison'un Ortadoğu'nun uzun bir süre kabul görmemesine dair yorumları da dikkat çekicidir. Bu yeni ve daha geniş Ortadoğu tanımı bırakın Amerika'yı İngiltere'de bile kabul görmekten çok uzaktı. Yakındoğu Koleji Birliği (Near East College Association), Yakındoğu Yardım (Near East Relief) ve Yakındoğu Vakfı (Near East Foundation) gibi kuruluşlar aynı isimle Asya'nın eski Osmanlı topraklarında çalışmalarına devam etmişlerdir. Amerikalılara gelince onlar da Hogarth'ın Yakındoğu'su ile Chirol'un Ortadoğu'suna sadık kalmışlardır. Britanya'nın yarattığı diğer Ortadoğu yani Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin Mısır, Sudan ve Kenya'dan oluşan Ortadoğu'su kendisinde az da olsa karşılık bulduysa da Amerika'da pek duyulmadı.¹⁴

Yakındoğu teriminin ortaya çıkış hikâyesine yer verdikten sonra Ortadoğu'ya dair temel kaynaklardaki bilgilere yer vereceğiz. Bunlar temel ansiklopedik kaynaklar ile Ortadoğu ile ilgili güncel ve güvenilir bilgi veren internet kaynakları olacaktır.

¹¹ Roderic H. Davison, "Where is the Middle East", s. 667

¹² Zachary Lockman, *Hangi Ortadoğu*, s. 159

¹³ Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", s. 1236

¹⁴ Roderic H. Davison, "Where is the Middle East", s. 668-669

Temel Kaynaklarda “Ortadoğu”

Ortadoğu kavramının savaş öncesi kullanım durumuna dair Davison’un bu tespitlerinden sonra, Ortadoğu tanımıyla ilgili bu başlangıç bilgilerinin herkesin erişebildiği, bugün o kadar olmasa da geçmişte tek temel kaynak olan, ansiklopedi ve sözlüklerde verilmesine dair örnekler vermek istiyoruz.

Ortadoğu’nun nerede olduğu sorusunun cevabı biraz da kime sorduğumuza bağlı olarak değişmektedir. Ortadoğu ifadesi ilk olarak 1876 yılında, Eski Yunancada “nehirler arası” anlamına gelen “Mezopotamya” ile eşanlamlı olarak, günümüzde Irak’ta Dicle ve Fırat nehirleri arasını belirtmek için kullanılmıştır. Zaman içinde Afrika’da Mısır ve Sudan’dan kuzeyde Türkiye’ye ve İran’a kadar uzanan bölgeyi tanımlar hale gelmiştir. Garip bir şekilde, bizim Ortadoğu dediğimiz bölge Asya’da Batı Asya olarak adlandırılır.¹⁵

Kökeni İngilizce olan Ortadoğu Arap yarımadası, Türkiye, Mısır, İran, Irak ve Levant’ı içeren jeopolitik bir bölge olarak tanımlanmaktadır içeriği kullanıcılar tarafından oluşturulan günümüzün en popüler online ansiklopedisi Wikipedia’ya göre.¹⁶ Fransız yayınevi Larousse tarafından 1960’lı yıllarda yayınlanmaya başlayan Larousse Ansiklopedisi’nin bugün artık online olarak yayınlanan versiyonunda Ortadoğu yani Fransızca Moyen Orient; günümüzde Fas’tan Pakistan’a uzanan bölgeleri (Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, (zaman zaman Sudan), İsrail, Filistin toprakları, Lübnan, Ürdün, Suriye, Irak, Arabistan, Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan) tanımlayan İngiliz kökenli siyasi bir kavramdır ve Anglo-Saksonlar tarafından 20. yüzyılın başında Kızıldeniz’den İngiliz Hint İmparatorluğu’na kadar olan alanı anlatmaktadır.¹⁷ Fransız ansiklopedisi Ortadoğu’yu kavramın İngiliz kökenine vurgu yaparak açıklamaktadır. Fransa’da Ortadoğu ve Yakınoğu (Proche-Orient) terimleri birbirinin yerine kullanılmakta, ancak Mağrip daima hariç tutulmaktadır. Ansiklopedi, yirminci yüzyılın başında tanımlanan haliyle Ortadoğu’ya, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra tüm Arap ülkelerinin eklendiğini ve sonuç olarak Yakınoğu (Proche-Orient) teriminin Fransa dışında terk edildiğini belirtmektedir.¹⁸ Görüldüğü üzere Larousse Ansiklopedisi Ortadoğu’yu tanımlarken, kavramın Fransa’da nasıl kullanıldığını ve nereleri kapsadığını ya da hariç tuttuğunu vurgularken, Ortadoğu’yu başka bir kavramla tanımlamaktadır: Yakınoğu. Sömürge bağları dolayısıyla Kuzey Afrika’yı mesela Fas’ı Ortadoğu tanımından hariç tutması bu anlamda Fransızların Ortadoğu tanımını ve buna bağlı olarak Ortadoğu’ya bakışı, oraya yönelik tasarruflarını da etkilemekte ve yönlendirmektedir. Dolayısıyla bir Fransız Ortadoğu’sundan bahsetmek hiç de yanlış olmamaktadır.

Burada da sık sık vurgulayacağımız gibi Ortadoğu’nun neresi olduğu (hatta var olup olmadığı) tartışılan bir kavram olduğu için ona yönelik tanımlar da durulan yerden, kavrama olan mesafeden uzak olamaz.

Bir diğer önemli ansiklopedi olan İngiliz kökenli Britannica Ansiklopedisi’nde ise Ortadoğu; Fas’tan Arap Yarımadası ve İran’a ve bazı tanımlara göre daha ötesine uzanan, Akdeniz’in güney ve doğu kıyılarını çevreleyen topraklar olarak tanımlanmaktadır. Bölgenin merkezi eskiden Yakınoğu olarak adlandırılmaktadır. Bu isim Doğu (Orient) diye adlandırdıkları bölgeyi üçe ayırma eğiliminde olan bazı ilk modern Batılı coğrafyacı ve tarihçiler tarafından verilmiştir. Yakınoğu Akdeniz’den Basra Körfezi’ne kadar uzanan

¹⁵ “Where is the Middle East? The Near East? The Far East?”, <https://www.dictionary.com/e/east/>, (Erişim: 08.03.2023)

¹⁶ “Middle East”, *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Middle_East, (Erişim: 21.03.2023)

¹⁷ “Middle East”, *Larousse Ansiklopedisi*, <https://www.larousse.fr/encyclopedie/autre-region/Moyen-Orient/134260>, Erişim: 02.03.2023)

¹⁸ “Middle East”, *Larousse Ansiklopedisi*, <https://www.larousse.fr/encyclopedie/autre-region/Moyen-Orient/134260>, (Erişim: 02.03.2023)

Avrupa'ya en yakın bölgeyi, Ortadoğu Basra Körfezi'nden Güneydoğu Asya'ya kadar olan bölgeyi ve Uzak Doğu Pasifik Okyanusu'na bakan bölgeleri kapsamaktadır."¹⁹

Görüldüğü üzere bu tanımda da bölgenin geçmişte daha farklı adlandırıldığı hatta Batı tarafından Doğu'nun tamamının hayali çizgilerle üçe ayrılarak tanımlandığı belirtilmiştir. Yine bu ansiklopedide Ortadoğu'nun tanımının zamanla tekrar tekrar değişime/dönüşüme uğradığı, Yakınoğu kavramına vurgu yapılarak açıklamalar yapıldığı, halen bazı ülkeler ve kurumlar tarafından Ortadoğu bölgesi için Yakınoğu teriminin kullanıldığına değinilmiştir. Mısır'daki İngiliz askeri hâkimiyetini tanımlayan Ortadoğu teriminin kullanımındaki değişim II. Dünya Savaşı'ndan önce başlamış ve savaş boyunca devam etmiştir. 20. yüzyılın ortalarında Ortadoğu'nun ortak bir tanımı, Türkiye, Kıbrıs, Suriye, Lübnan, Irak, İran, İsrail, Batı Şeria, Gazze Şeridi, Ürdün, Mısır, Sudan, Libya ve Arabistan'ın çeşitli eyaletleri ve bölgeleri (Suudi Arabistan, Kuveyt, Yemen, Umman, Bahreyn, Katar ve Anlaşmalı Emirlikler veya Birleşik Arap Emirlikleri kapsamaktaydı. Sonrasında yaşanan olaylar dolayısıyla tanıma dâhil edilen ülkeleri artmaktadır. Kuzey Afrika'nın üç ülkesi olan Tunus, Cezayir ve Fas, Arap devletleriyle duygudaş ve dış politika açısından yakından bağlantılıdır. Buna ek olarak, coğrafi faktörler, devlet adamlarının ve diğerlerinin Ortadoğu'daki meselelerle bağlantılı olarak Afganistan ve Pakistan'ı da hesaba katmalarını gerektirmektedir. Yunanistan zaman zaman Ortadoğu tanımına dâhil edilmektedir, çünkü modern haliyle Ortadoğu (o zamanki adıyla Yakın Doğu) Sorunu ilk kez Yunanlılar Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1821'de bağımsızlıklarını ilan etmek için isyan ettiğinde ortaya çıkmıştır. Türkiye ve Yunanistan Akdeniz'in doğu ucunda ağırlıklı olarak Arapça konuşulan topraklarla birlikte daha önce Levant olarak bilinmekteydi. Ortadoğu teriminin kullanımı belirsizliğini koruyorken, bazı kurumlar (özellikle Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı ve Birleşmiş Milletlerin bazı organları) hala Yakınoğu terimini kullanmaktadır.²⁰

Ortadoğu, Avrupa'yı Afrika ve Asya'ya bağlayan bir köprü olan bölgeyi tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunun bir komuta bölgesinin adı olarak kullanılmaya başlanmış ve "Levant", "Küçük Asya" ve "Yakınoğu" gibi terimlerin yerini alma eğiliminde olmuştur. Bölge halkları tarafından değil Avrupalılar tarafından kullanılan bu eski terimler, Osmanlı İmparatorluğu toprakları ve özellikle de İmparatorluğun kalbi olan Türkiye ile ilgiliydi. 19. yüzyılda "Küçük Asya" terimi kullanılmaya başlanmış ve bunu "Yakınoğu" terimi izlemiştir. Her ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'in doğu ucunda bir yay şeklinde uzanan bölgesini ifade ediyordu. "Yakınoğu" terimi, Yunanistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü içeren ülkelerin Batı Avrupa ile ilişkili olarak "yakın" olduklarını gösteriyordu. Ancak son yıllarda "Ortadoğu" terimi çok daha geniş bir alanı anlatmak için kullanılır. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles bu bölgeyi, Batıda Libya'dan doğuda Pakistan'a, kuzeyde Türkiye'den güneyde Arap Yarımadası'na kadar her şey ile Etiyopya ve Sudan da dâhil ederek tanımlamaktadır. Önerilen diğer tanımlar Batıda Fas'a kadar tüm Kuzey Afrika'yı kapsayacaktır. Pek çok yetkili, Afganistan ve Pakistan'ı Ortadoğu yerine Güney Asya'ya yerleştirmektedir.²¹

1985 tarihli Yeni Türk Ansiklopedisi'nde Ortadoğu; Güney-Batı Asya, Doğu Akdeniz Ülkeleri ve çevre ülkeler olarak tanımlanmıştır. Buna göre, geçmişte Yakınoğu terimi kullanılırken, son çeyrek yüzyılda Ortadoğu teriminin yerleştiği belirtilmekte, Türkiye, İran, Afganistan'ın Batı bölgesi, Kıbrıs, Arabistan Yarımadası'ndaki ve Türk sınırına kadar kuzeyindeki bütün ülkeler Ortadoğu'yu oluşturmaktadır. Siyasi bakımdan bu ülkelerle çok ilişkili olduğu için çok defa Mısır ile Sudan ve Libya bile bölgeye dâhil edilmektedir. Daha ziyade siyasi ve politik coğrafyada üstelik doğrudan doğruya politikada kullanılan bir

¹⁹ "Middle East", Britannica Ansiklopedisi, <https://www.britannica.com/place/Middle-East>, (Erişim: 02.03.2023)

²⁰ "Middle East", Britannica Ansiklopedisi, <https://www.britannica.com/place/Middle-East>, (Erişim: 02.03.2023)

²¹ "Middle East", *Encyclopedia International*, New York Grolier Incorporated, 1963, C. 3

ifadedir. Yunanistan ve tüm Balkanlar da bölgeye dâhil ederek hepsine birden Yakınoğu diyenler vardır. Türkiye, İnan, Afganistan, Kıbrıs, İsrail dışında asıl ve dar manada - Güneydoğu Asya manasında- Orta Doğu ölkeleri, Arab devletleridir: Suudi Arabistan, Yemen, Güney Yemen, Umman, Emirlikler, Katar, Bahreyn, Kuveyt, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün. Dar manada kuzeyde Karadeniz, güneyde Umman Denizi, batıda Ege ve Doğu Akdeniz'le Kızıldeniz, doğuda Basra Körfezi ile Pakistan ve Orta Afganistan (Afganistan'ın Farsça konuşulan bölgesi dâhil, Afganca ve Türkçe konuşulan bölgeleri hariç) ile çevrilmiştir.²²

İlk cildi 1988 yılında yayınlanmaya başlayan; İslâmî ilimler, İslâm ölkelerinin tarihi, coğrafyası, kültür ve medeniyeti gibi alanlarda içeriğe sahip Türkiye Diyanet Vakfı TDV İslam Ansiklopedisi'nde Ortadoğu "en eski uygarlıkların ve üç semavi dinin doğđuđu, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan stratejik bölge" olarak tanımlanmaktadır. İslam Ansiklopedisi, 1939 yılında ABD'de kurulan Middle East Supply Center'ın dolaşıma sunduğu Ortadoğu ifadesinin bu tarihten sonra birçok uluslararası kurum tarafından da kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Buna göre Ortadoğu; Libya'dan Afganistan'a kadar olan geniş alanı kapsamaktaydı. Bugün ise daha dar anlamda, Yunanistan'ın dışında Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ölkeler ile bu ölkelere komşu olanları belirtmekte ve merkezini Müslüman Arap dünyasının oluşturduğu kabul edilmektedir. Bugün içeriği ve sınırları net olmayan diğer bir coğrafi kavram olan Yakınoğu da Ortadoğu yerine kullanılmaktadır.²³

Bir dönem Türkiye'de de basılan Grolier Ansiklopedisi'nde Ortadoğu, Asya, Avrupa ve Afrika topraklarının birleştikleri bölgeyi belirten bir terimdir. Sınırları tartışma konusu olan Ortadoğu kavramı, en yaygın yaklaşıma göre Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan bütün ölkeleri (Türkiye, İnan, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Irak, Mısır, Arabistan Yarımadası) içerir. Geniş anlamda Ortadoğu kavramına Libya ve Sudan da alınır. Daha dar anlamdaysa İnan, Türkiye ve Mısır Ortadoğu'nun dışında kalmaktadır.²⁴

Amerikan Columbia Ansiklopedisi'nde ise Ortadoğu; Batı Avrupalılar tarafından geleneksel olarak Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın batısında yer alan Güneydoğu Asya ve Kuzeydoğu Afrika ölkeleri için kullanılmıştır. Bu tanımlama Kıbrıs, Türkiye'nin Asya kısmı, Suriye, Lübnan, İsrail, Batı Şeria ve Gazze, Ürdün, Irak, İnan, Arap yarımadasının ölkelerini (Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Kuveyt), Mısır ve Libya'yı içermektedir. Bölge, Avrupa ile Doğu Asya (geleneksel olarak Uzak Doğu olarak adlandırılır)'nın ortasında kabul edilmiştir. Bu terim bazen kültürel anlamda dünyanın o bölgesinde ağırlıklı olarak kültürde İslami toprakları, yani Kuzey Afrika'nın yanı sıra Afganistan ve Pakistan'ı da içine alan toprakları ifade etmek için kullanılır. 20. Yüzyılda Ortadoğu, I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, Arap-İsrail Savaşları, İnan-Irak Savaşı ve Körfez Savaşları dâhil olmak üzere siyasi kargaşa ve büyük savaşın sahnesi olmuştur.²⁵

Online ansiklopedi platformu olan Encyclopedia.com sitesinde Ortadoğu, Batı Asya'nın Türkiye ve Suriye'nin doğu Akdeniz kıyılarından çöl yoluyla Irak ve Arabistan'a ve doğuda İnan üzerinden Hazar, Kafkaslar ve Karadeniz'e uzanan kısmı olarak tanımlanır. Bu tanıma göre bölge Afrika'yı, Mısır'ı ve bazen Arap Kuzey Afrika'yı içerir. Bu alan dağlar, çöller, büyük nehirlerin suladığı verimli ovalar ve deniz kıyılarından oluşur. İklimsel olarak Ortadoğu, ılıman Akdeniz kıyılarından kurak çöl bölgelerinin aşırı sıcağına ve karlı dağlara kadar uzanır. Bu arazi çeşitliliği, tarımsal ürünlerinde de çeşitlenmesine de imkân verir. Göçebelik bölge tarihinde yaygın bir varoluş biçimidir ve bu yaşam tarzı devam etmektedir. Etnik olarak, Arapları, Persleri, Türkleri, Kürtleri, Ermenileri ve yakın zamana kadar Yunanlıları ve ayrıca

²² "Ortadoğu", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985, c.7, s. 2792

²³ Türkiye Diyanet Vakfı TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, s. 403

²⁴ Grolier International Americana Encyclopedia, Medya Holding AŞ., İstanbul, 1993, Cilt 10, s. 66

²⁵<https://www.infoplease.com/encyclopedia/places/asia/middle-east-geography/middle-east>, (Erişim: 03.03.2023)

birçok eski etnik grup ve dini kapsar.²⁶ Bu tanımda ve diğer birçok genel tanımda da olduğu gibi, bölge insanlık tarihindeki en eski tarımsal yerleşimlere ve ilk şehirlerin kuruluşuna tanıklık etmiştir. Bu tanıma göre göçebelik ve şehirlilik arasındaki karşıtlık ve çatışma, en eski zamanlardan beri bölgenin kültüründe, irfanında ve siyasetinde her zaman var olan bir temadır. Britannica ansiklopedisinde olduğu gibi burada da Ortadoğu tanımına Yunanlılar da dâhil edilmiştir.

Online sözlük sitesi dictionary.com'da Ortadoğu için; geçmişte İran, Afganistan, Hindistan, Tibet ve Burma'yı içine alan bölge iken, kabaca bir tanımla Libya'dan Afganistan'a genellikle Mısır, Sudan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye, Türkiye, Irak, İran, Suudi Arabistan ve Arap yarımadasının diğer ülkelerini de kapsayan bölgedir, denmiş ve açıklamaya şöyle devam edilmiştir: Fenike, Babil ve Mısır gibi eski medeniyetlerin yeri ve Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın doğum yeri olan Orta Doğu, Batı medeniyetinin beşiği olarak bilinir. Yunan İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, İran İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu, Orta Doğu'da gelişen ve gelişmekte olan büyük medeniyetler arasındadır. Bir dini ve siyasi çekişme yuvası olarak Orta Doğu, Avrupa, Asya ve Afrika'nın kesişme noktalarındaki stratejik çıkarlarını ve değerli petrol rezervlerine erişimlerini korumaya hevesli İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği gibi güçlü ulusların dikkatini çekmektedir.²⁷

Collins Sözlüğü'ne göre Ortadoğu'nun tanımı, İngiliz ve Amerikalıların kullanımlarındaki farklılık vurgulanarak verilmektedir. Buna göre Birleşik Krallık'ta kullanılan haliyle Ortadoğu; Akdeniz'in çevresindeki bölge, Türkiye'den Kuzey Afrika'ya ve doğudan İran'a özellikle İsrail ve Arap ülkeleri olarak tanımlanmaktadır. Amerikan İngilizcesinde ise Ortadoğu; Uzak Doğu ve Yakındoğu arasındaki bölgeler şeklinde tanımlanmaktadır.²⁸

Shimoni ve Levine'in "Political Dictionary of the Middle East in the 20th Century" başlıklı sözlüğünde Ortadoğu'nun daha çok II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle askeri amaçlı kullanıldığı, Doğu Avrupa ve Akdeniz ile Rusya'nın güneyi ve Orta Asya arasındaki alan olarak tanımlandığı belirtilmektedir. Ortadoğu'nun coğrafi olarak nasıl olduğuna, hangi ülkelerden oluştuğuna ve özelliklerine dair rafine çalışmalarda bile ortak bir tanımlama yapılamamaktadır. Yazarlara göre uluslararası güçlerin değişimi, Ortadoğu'nun tanımını da değiştirebilmektedir. Ortadoğu'yu anlamak için büyük güçlerin büyük amaçları kadar bunlara hizmet eden yöntemler de dikkate alınmalıdır. Ortadoğu ırk, etnik köken, dil ve din açısından çok kültürlü bir yapıya sahi olsa da, Soğuk Savaş döneminde Arap, Soğuk Savaş sonrasında İslam kimlikleriyle özdeşleştirilmiştir. Bu durum büyük güçlerin baskılarını sadece askeri araçlarla değil zihin ve kimlik üzerinden sürdürdüklerini göstermektedir.²⁹

Orta Doğu, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi başlıca üç tek tek tanrı dininin doğum yeri olarak uzun ortak bir tarihe ve dini geleneğe sahiptir. Aynı zamanda çoğu kez Avrupa, Afrika ve Asya arasında bir ticaret ve kültürel aktarım ve bazen de çatışmaların yaşandığı bir yer olarak tanımlanmaktadır. Büyük Orta Doğu tanımı içinde, Kuzey Afrika veya Levant gibi belirli özellikleri paylaşan alt bölgeler de tanımlanabilir. Örneğin Levant, modern Suriye, Lübnan, İsrail ve Filistin topraklarını kapsar ve kısmen Avrupa ve Akdeniz çevresindeki ülkelerle yakın tarihsel bağları nedeniyle önemli bir bölge olarak görülür. Körfez ülkeleri Bahreyn, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman sadece ortak tarih, dil ve din ile değil, aynı zamanda bu ülkelerde büyük petrol rezervlerinin varlığından kaynaklanan ortak fırsatlar ve sorunlarla da birbirine bağlıdır. Bu ülkelerin hepsi Batı'dan Doğu'ya doğru eğimli büyük

²⁶<https://www.encyclopedia.com/places/asia/middle-eastern-physical-geography/middle-east>, (Erişim: 03.03.2023)

²⁷ <https://www.dictionary.com/browse/middle-east>, (Erişim: 08.04.2023)

²⁸ <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/middle-east>, (Erişim: 03.03.2023)

²⁹ H. Burç Aka, Ensar Nişancı, "Neo-Oryantalizm ve Ortadoğu'yu Anlamak", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, sayı 9, 2015, s.11-13

bir jeolojik Arap tabakasının doğu kenarında yer almaktadır. Böylece tabakanın batısında dağlık alanlar ve doğu kenarı boyunca Basra Körfezi kıyılarında yoğunlaşmış petrol yatakları vardır.³⁰

Ortadoğu terimi bugün bölgenin kendisinde yaygın olarak kullanılmakta ve Ortadoğu'nun en yaygın dört dilinin tamamı Arapça, Türkçe, İbranice, Farsça çeviride bu terimi tercih etmektedir. Ortadoğu'ya atıfta bulunurken sıkça yapılan iki yaygın hata vardır. İlki, Arap dünyasını Ortadoğu ile karıştırmaktır. Bölge sakinlerinin büyük çoğunluğu Arapça konuşuyor olsa dahi, Ortadoğu'da Türkiye, İran ve İsrail olmak üzere çoğunluğu Arapça konuşmayan birkaç ülke vardır. Ortadoğu'da Arapların çoğunlukta olduğu devletler içinde Arapçanın ana dili olmadığı Kürtler, Berberiler ve diğer birçok grup da dâhil olmak üzere azınlık toplulukları da var. Aynı zamanda Sudan'dan ABD'ye kadar çoğunluğu Arap olmayan ülkelerde yaşayan ve Arapça konuşan çok sayıda insan vardır. Büyük ölçüde örtüşse de, Ortadoğu ve Arap dünyası aynı şey değildir. İkinci yaygın hata, Ortadoğu ile İslam'ı aynı kefeye koymaktır. İslam bugün modern Suudi Arabistan devletinin olduğu bölgede başlamışsa da, yüzyıllar içinde dünyanın her yerinde Müslüman topluluklar olacak şekilde yayılmıştır. Bugün Müslümanların çoğu Ortadoğu'da yaşamıyor ya da Arapça konuşarak büyümüyor. Gerçekte, dünyadaki Müslümanlarının %20'sinden daha azı - 1,3 milyardan fazla insanın anadili Arapçadır.³¹

Türkiye ve Kıbrıs birçok basılı ve online kaynaktan kimi zaman Ortadoğu kimi zaman Avrupa'da gösterilmektedir. Terimin coğrafi olarak muğlak bir tanımı olması birçok kaynağın bazı ülkeleri her şekilde bu tanımın içine yerleştirmesine bazılarını da bu tanımın duruma göre içinde ya da dışında bırakmasına neden olmaktadır. 1996 yılından beri yayımlanan World Atlas eğitici coğrafya sitesine göre Orta Doğu; öncelikle Batı Asya'da, ancak aynı zamanda Kuzey Afrika'nın ve güneydoğu Avrupa'nın bazı kısımlarında yer alan coğrafi ve kültürel bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Türkiye ve Kıbrıs Avrupa'yı Asya'ya bağlayıp, Avrupalı ve Orta Doğulu olarak adlandırılma arasında gidip gelirken Akdeniz ile sınır komşusu olan Afrika'daki Mısır da bazen Ortadoğu'nun parçası kabul edilir. Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan da zaman zaman Ortadoğu, Avrupa, Asya ile veya kendi bağımsız bölgeleri ile ilişkilendirilmiştir. Akdeniz'in güneyinde Kızıl Deniz ve Umman Denizi Ortadoğu'nun güneyini çevrelemektedir. Suudi Arabistan, Yemen ve Umman, bu suları Irak ve Ürdün ile sınırlayarak onları bölgenin batı kısmına bağlar. Ortadoğu'nun merkezinde bölgeyi kesen ve ona kanca benzeri şeklini veren Basra Körfezi uzanır. Basra körfezi boyunca uzanan ülkeler arasında Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Kuveyt ve İran bulunmaktadır. Ortadoğu'nun kuzey ve doğu sınırlarını tanımlamak biraz zordur. Doğu'da Afganistan, Pakistan ve İran ile sınırlanmaktadır. Ancak Pakistan'ın Hindistan ile olan ortak tarihi bazen onun Ortadoğu yerine Güney Asya'nın bir parçası gibi görülmesine neden olmaktadır. Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan gibi İran ve Afganistan'ın kuzeyini çevreleyen ülkelerden bazıları, bazen Ortadoğu'nun kuzey sınırları içinde yer alırken, bazen de Kırgızistan ve Kazakistan ile birlikte Orta Asya ülkeleri olarak görülmektedir.³²

³⁰ "What's a Region, anyway?", www.teachmideast.org: Ortaöğretim kurumlarında çalışan eğitimciler için Ortadoğu hakkında kapsamlı ve güvenilir bilgi sağlamayı amaç edinen online kaynak. <https://teachmideast.org/articles/what-is-the-middle-east/>, (Erişim: 17.05.2023)

³¹ <https://teachmideast.org/articles/what-is-the-middle-east/>, (Erişim: 17.05.2023)

³² <https://www.worldatlas.com/webimage/countrys/me.htm>, (Erişim: 28.11.2023)

Yukarıda gösterilen harita, hükümet yetkililerine ve diğerlerine dünya coğrafyası konusunda yardımcı olmak amacıyla Amerika Birleşik Devletleri Merkezi İstihbarat Teşkilatı tarafından yayınlanan bir dünya atlası olan CIA Factbook'un bir parçasıdır. Geology.com ülke adları, sınırlar ve daha fazlası için birincil referans olarak CIA Factbook'u kullanmaktadır. CIA Factbook tarafından gösterilen coğrafya, Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin politikalarını takip eder ve her ulus ve her insan grubu ile mutabık değildir. Bu sayfadaki harita CIA tarafından Nisan 2019'da oluşturulmuştur. Harita, 12 derece kuzey ve 38 derece kuzey standart paralelleri ile Lambert Konformal Konik Projeksiyonu kullanılarak üretilmiştir. Haritanın ölçeği 1:21.000.000'dür.³³

Ulusal ve uluslararası temel kaynaklarda yer alan Ortadoğu tanımlarında görüldüğü üzere bölgenin tanımında coğrafi açıdan tam bir ortaklık söz konusu değildir. Birçok kaynak benzer coğrafi bölgeyi Ortadoğu olarak nitelendirse de kavramın sınırlarının zamana ve uluslararası ilişkilerdeki gelişmelere göre değiştiği görülmektedir. Bu durum içinde bulunduğumuz 2023 yılında bile Suriye Savaşı, İsrail-Gazze savaşı gibi iki örnekte de sınırların her an

³³ "Middle East", <https://geology.com/world/middle-east.shtml>, (Erişim: 28.11.2023)

değişebildiğini ve doğal olarak bölgenin tanımlanmasında terimin ilk ortaya çıktığı 19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başında olduğu gibi yine siyasetin ana etken olduğunu göstermektedir.

Tartışılan Kavram “Ortadoğu”

I. Dünya Savaşı’ndan sonra İngilizlerin Ortadoğu terimi hemen kabul görmese ve selefi Yakındoğu uzun bir süre sadece İngiltere değil Amerika Birleşik Devletleri’nde birçok kurumda hem isim hem de çalışmaların içeriği olarak kullanılsa da, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Ortadoğu terimi yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır. Geçmişte Yakındoğu kavramını kullanma yönünde tercihte bulunan birçok İngiliz ve Amerikan kurumu varken 1940’lardan sonra bu sefer Ortadoğu Yakındoğu’ya nazaran birçok mecrada daha fazla kullanılır hale gelmiştir. Davison’un makalesinde bizlere aktardığı kadarıyla nasıl ki o günlerde Yakındoğu’nun Ortadoğu’ya karşı kullanımına yönelik bir tartışma varsa yıllar sonra Amerika’da bu sefer tam tersi Ortadoğu’nun Yakındoğu terimi yerine kullanılması gerektiğini savunan argümanlar ve tartışmalar yapılmaktadır.

Ortadoğu kavramının Amerikan akademisinde ve literatüründe daha kalıcı bir şekilde yerleşmesi 1980’li yılların sonunu bulmaktadır. Ortadoğu teriminin kullanımına dair tartışmaların yaşandığı ABD Ortadoğu Kütüphaneciler Birliği (MELA)’nin 1985 yılında gerçekleştirdiği yıllık toplantısı dikkat çekicidir. Ortadoğu teriminin tartışılan bu yapısına ve Yakındoğu teriminden Ortadoğu terimine geçmenin gerekliliğine yönelik bir tebliğ Ortadoğu kavramının özelde kütüphanecilik alanı olmak üzere kullanımıyla ilgili önemli yorumlar içermektedir. Tebliğde kullanımda olan Yakındoğu kavramından Ortadoğu kavramına neden ve nasıl geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır:

“Yakın Doğu ve Orta Doğu isimleri bir soru ortaya çıkarmaktadır. Her iki isim de ilki yakınlığı, ikincisi ise yönü ifade eden iki kelimededen oluşmaktadır. Her iki isim de neyin yakınında, neyin ortasında, neyin doğusunda gibi sorulara yol açmaktadır. Gerçekten de Batı Avrupa için Orta Doğu, Yakın ve Uzak Doğu'nun arasındadır. Ancak Çin ya da Japonya için durum böyle değildir, onlar için Orta Doğu Orta Batı'dır. Sovyetler Birliği için Orta Doğu Güney Batı'dır.”

Chammou’ya göre Ortadoğu’yu tanımlamak için kullanılan benzersiz ve özel birçok adlandırma vardır. Bu durum Bereketli Hilal için de geçerlidir. Ancak bu isim Ortadoğu’nun sadece bir bölümünü kapsayan bir bölgeye verilmiştir. Dolayısıyla Ortadoğu’nun yerine kullanılamaz. 19.yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında İngiliz Yakındoğu ismi çok popüler olmuştur. Bu isim genellikle Osmanlı İmparatorluğu topraklarıyla ilişkilendiriliyordu ve dolayısıyla Yunanistan ve Yugoslavya gibi Güney Doğu Avrupa ülkelerini de kapsıyordu. Yazar, Yakındoğu isminin Kongre Kütüphanesi ve Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Bölümü, Yakın Doğu Dilleri ve Kültürleri Merkezi ve Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi'ndeki Von Grunebaum Yakın Doğu Araştırmaları Merkezi gibi çeşitli bölümler ve kurumlar tarafından kullanılmakta olduğunu belirtmektedir.³⁴ Bugün baktığımızda da hem Kongre Kütüphanesinde, hem de üniversitede aynı merkez yer almakta ve kullanım Chammou’nun belirttiği şekildedir. Günümüzde ABD’nin ve Avrupa’nın önemli üniversitelerinde Ortadoğu çalışmaları enstitüleri/merkezleri Yakındoğu çalışmaları ismiyle yer almaya devam etmektedir. Ortadoğu kavramı üzerinde tam bir uzlaşma olmadığı için farklı disiplinler bölgeyi farklı tanımlayabilmektedirler. 20. yüzyılla birlikte Ortadoğu, Yakındoğu’ya göre daha çok tercih edilirken, kavram üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Ortadoğu Kütüphaneciler Birliği’nden Dr. Eliezer Chammou Ortadoğu kavramının tercih edilmesi gerektiğine vurgu yapan konuşmasında, akademisyenler ve özellikle de Ortadoğu üzerine çalışan önde gelen coğrafyacılarından William B. Fisher gibi coğrafyacılar, bölgenin birliğini

³⁴ Eliezer Chammou, “Near or Middle East?: Choice of Name”, *MELA (Middle East Librarians Association) Notes*, No.37, 1986, ABD, 1986, s. 6

sağlayan fiziksel ve kültürel faktörleri gerekçe göstererek Ortadoğu ismini kullanmayı tercih ederken, diğer araştırmacılar bölgenin böyle bir kullanımı gerektirecek kültürel ya da siyasi bütünlüğe sahip olmadığı gerekçesiyle Ortadoğu ismini kullanmanın geçerliliğini sorgulamıştır. Kütüphaneciler referans kaynaklarda kullanılan başlıkların analizi yapmışlar, çoğunun Ortadoğu adını kullanmayı tercih ettiğini görmüşlerdir. Örneğin UCLA'nın çevrimiçi kataloğu ORION'da 29 Mart 1985 tarihinde yazar tarafından yapılan bir başlık araştırmasında, Yakınoğu adının kullanıldığı 187 başlığa (21.27) karşılık Ortadoğu adının kullanıldığı 694 başlık (78.77) bulunmuştur. Benzer bir sonuç Kongre Kütüphanesi'nin çevrimiçi kataloğunda yapılan bir ankette de elde edilmiştir. Söz konusu bölgeyle ilgili olarak 1983 yılında yayınlanan yeni dizilerin tamamında Orta Doğu adı kullanılmıştır.³⁵

Chammou meslek birliğinin isminin Yakın Doğu Kütüphaneciler Birliği değil MELA yani Orta Doğu Kütüphaneciler Birliği olduğunu vurgulamış ve bu durumun mevcut literatürdeki eğilimin Ortadoğu isminin ezici bir şekilde kabul görmesi yönündeki savunusunu desteklediğini belirtmektedir. Burada yeni bir sorun vardır o da hangi Afrika ülkesinin (veya ülkelerinin) Ortadoğu'ya dâhil edilmesi gerektiğidir? Birleşmiş Milletler belgelerinde Batı Asya'yı kullanma eğilimindedir, dolayısıyla Afrika ülkelerini hariç tutmaktadır. Bazı kaynaklar Ortadoğu'ya Mağrib bölgesini de ekleme eğilimindedir ve bu bölgeyi Ortadoğu ve Kuzey Afrika olarak adlandırmaktadır. Bunun klasik bir örneği EUROPA'nın her yıl yayınladığı Orta Doğu ve Kuzey Afrika başlıklı yayındır.

“Hangi Afrika ülkesinin (ya da ülkelerinin) Orta Doğu'ya dâhil edilmesi gerektiği sorusu ne olursa olsun, hepimizi endişelerinizi dile getirmeye ve Kongre Kütüphanesi'ne eski Konu Başlığı olan Yakın Doğu'yu değiştirmenin ve yerine daha yaygın olan Orta Doğu adını koymanın zamanının geldiğini bildirmeye çağırıyorum. Kongre Kütüphanesi 1962'de İspanyol Amerika'yı Latin Amerika olarak değiştirdi ve yakın zamanda AACR2 (Anglo Amerikan Katalog Kurallarının) gelişile Rusya, Sovyetler Birliği olarak değiştirildi. Neden Yakın Doğu yerine Orta Doğu konu başlığını kullanmıyoruz?”³⁶

Ortadoğu tanımlarına yer verdiğimiz temel kaynakların dışında Ortadoğu'yu coğrafi açıdan inceleyen çalışmalarda da bölgenin sınırları için herkesin üzerinde ulaştığı bir tanımlama yoktur. Türkiye'de bölgeyi coğrafi açıdan ele alan ilk isimlerden bir olan Tunçbilek, Ortadoğu'yu “Güneybatı Asya” olarak ele alırken, Mısır da dâhil olmak üzere Afrika ülkelerini bu bölge içerisinde değerlendirmemiştir. Zira coğrafi açıdan Afrika ülkeleri Ön Asya ve Güneybatı Asya içerisinde değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla bu tanıma göre bölge; Akdeniz, Kızıl Deniz, Basra Körfezi ve Hazar Denizi'ni ile çevrili, Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Irak, Yemen, Suriye, Kıbrıs, İsrail, Lübnan, Ürdün, Aden, Hadramut, Kuveyt, Bahreyn, Umman ve Maskat'ı içine alan bir bölgedir. Ancak bölgeyi Güneybatı Asya değil de Ortadoğu ölçeğinde ele alan araştırmacılarımız da vardır. Örneğin Karaaslan, “Ortadoğu Coğrafyası” isimli eserinde Ortadoğu'yu Arabistan, Irak, İran, Suriye, Kuveyt, İsrail, Lübnan, Ürdün, Mısır, Yemen, Kıbrıs, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Umman Sultanlığı, Cibuti, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye olmak üzere 20 ülkeyi bölgeyi içine alarak tanımlamıştır. Yine Özey, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi Kafkas ülkeleri ile Cibuti'yi bölgeye dâhil etmemiş, Kıbrıs'ı KKTC ve GKRY olarak iki ülke şeklinde ele alarak bölgeyi 18 ülke üzerinden incelemiştir. Atalay ise Ortadoğu tanımının içerisinde Afganistan, Lübnan, Ürdün, İsrail, Filistin, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Umman ve Yemen'in de olduğu 13 ülkeyi dâhil etmiştir. Taşlıgil, Ortadoğu coğrafyası üzerine yapılan bu birkaç temel çalışma örneği üzerinden dünyada olduğu gibi Türkiye'de

³⁵ Eliezer Chammou, “Near or Middle East?: Choice of Name”, s. 7

³⁶ Eliezer Chammou, “Near or Middle East?: Choice of Name”, s. 7-8

coğrafi anlamda Ortadoğu bölgesinin tanımı ve sınırları açısından uzmanlar arasında da tam bir ortaklığın bulunmadığını vurgulamaktadır. Afganistan, Pakistan ve Sudan gibi Ortadoğu'nun kenar bölgelerinde kabul edilen ülkelerin bu tanıma dâhil edilmesi konusunda da farklılıklar vardır. Yine bölgedeki çatışmalar dolayısıyla sınırların netleşemediği durumlar, bazı ülkelerin statülerinin belirsiz olması coğrafi araştırmalarda sorunlara neden olurken, bu araştırmalarda kolaylık sağlayacak üzerinde anlaşılabilir bir bölge kavramının belirlenmesi gerekmektedir. Bölgenin coğrafi olarak tanımlanması için fiziki, beşeri ve iktisadi coğrafya şartlarına uygun, politik ve askeri tanımlardan uzak bir sınırlandırma gerekmektedir.³⁷

Ortadoğu teriminin içeriğine dair tartışmaların yanında terimin Türkiye'de ve Türkçe'de geçmişte ve bugün neye karşılık geldiği, kelimenin yazılış biçimi üzerine de değerlendirmeler önemlidir. Bu anlamda Ortadoğu kelimesinin Türkçe'deki kullanımı ve değişimine dair yazar Mehmet Doğan'ın yorumları dikkat çekicidir:

“Orta kelimesi Türkçe, Doğu kelimesi de Türkçe ama Orta Doğu kelimesi kavram olarak Türkçe değil. Biz bu kelimeleri ayrı ayrı hep kullandık. Ama Orta Doğu kavramını çok yeni zamanlarda kullanıyoruz.”

Dünyanın 19. yüzyıla kadar Ortadoğu kavramından haberdar olmadığını, coğrafi bir kavram gibi dursa da 20. yüzyılda siyaseten icat edilmiş, Avrupa'ya göre ve özellikle de siyasi bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Kavramın kime göre ve neye göre Orta Doğu olarak tanımlandığını soran Doğan, İngiltere'ye göre tanımlanan kavram için kendi doğumunu düşünerek böyle bir tanımlama yapsaydık doğusunda koskoca bir kıta olan Türkistan'ın bizim Ortadoğumuz olacağını belirtmektedir.³⁸

Askeri ve siyasi bir yapılanmadan kaynaklı bu ayırımın tarihsel süreçte geçirdiği değişimleri inceleyecek olursak kapsadığı ülkeler 18 ila 38 arasında değişmiştir. Yakındoğu kavramı 19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarına uyacak şekilde bugün bağımsız birer devlet olan fakat o dönemde imparatorluk sınırları içerisinde yer alan ülkeleri karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Amerikalılar ve İngilizler Fas'tan başlayarak Pakistan'a kadar uzanan kesimi “Ortadoğu” olarak nitelendirmişlerdir.³⁹

Doğan, Ortadoğu'dan önce bölge için İngilizlerin kullandığı Yakındoğu kavramının da siyasi olduğunu, I. Dünya Savaşı'nın bu kavram üzerinden yürütüldüğünü ve Ortadoğu kavramının II. Dünya Savaşı ile icat edildiğini ifade etmektedir. Kavramın Türkiye'deki yayınlarda kullanımına ilişkin tespitleri önemlidir. Buna göre, 1945 yılında ilk kez yayınlanan Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü'nde Ortadoğu kelimesi yerine Yakındoğu kelimesi yer almaktadır. Yakındoğu'dan kastedilen “Osmanlı İmparatorluğu'nun eski kapladığı alan”dır. Sözlüğün 1983'te yapılan 7. baskısında ise Ortadoğu; Türkiye, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan, Arabistan, Irak ve İran'ı içine alan ülkelere verilen ad olarak tanımlanmaktadır. Ancak Doğan'ın aktardığına göre bu baskıda sözlüğe Yakındoğu tekrar alınmış ve Akdeniz'in doğu kıyısındaki ülkelerle Suriye, Mısır, Lübnan, İsrail (Ürdün'ün) oluşturduğu bütüne verilen ad olarak tanımlanmıştır. Doğan, 1945'te verilen Yakındoğu tanımı ile 1983'teki sayıda yer alan Yakındoğu tanımı arasında büyük farklar olduğuna işaret ederek, kavramların siyasi olması ve değişen siyasetlerin de sözlük bile olsa içeriği değiştirdiğine işaret etmektedir. Sözlüğün 1998 yılında yayınlanan 9. baskısında Ortadoğu'nun yazılışıyla beraber tanımının da değiştiği,

³⁷ Nuran Taşlıgil, Güven Şahin, “Ortadoğu Kavramı ve Türkiye'de Ortadoğu Coğrafyası ile İlgili Bir Literatür Çalışması”, s.146-147; daha detaylı bilgi için: Tufan Karaaslan, *Ortadoğu'nun Coğrafyası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006; İbrahim Atalay, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Meta Basım Matbaacılık, İzmir, 2007.

³⁸ <https://haber.sakarya.edu.tr/ortadogunun-turkcesi-h74783.html>, (Erişim: 23.01.2023)

³⁹ Nuran Taşlıgil, Güven Şahin, “Ortadoğu Kavramı ve Türkiye'de Ortadoğu Coğrafyası ile İlgili Bir Literatür Çalışması”, s.142

Ortadoğu'nun birleşik değil, sıfat tamlaması olarak yazıldığı ve Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan, Filistin, Suudi Arabistan, Irak ve İran'ı içine alan ülkelere verilen ad olarak tanımlandığı belirtilmektedir. Tanımda Kıbrıs bir bütün olarak yer almamaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin yer alıp Kıbrıs Rum Kesiminin yer almaması Doğan'a göre Rum Kesiminin Ortadoğu'da değil Batı'da yani Avrupa'da yer aldığı vurgulanması, bir anlamda Ortadoğu kavramının coğrafi değil siyasi bir kavram olduğunun göstergesidir. 2011'de yayınlanan 11. baskıda ise Ortadoğu bu sefer daha genel bir tanımla "Güneybatı Asya'da yer alan tarihsel ve kültürel yakınlığı olan ülkelerin oluşturduğu coğrafi bölge" olarak yer almaktadır.⁴⁰ Doğan'ın işaret ettiği sözlükler üzerinden Türkçede ve Türkiye'de Ortadoğu teriminin kullanılışı ve algılanışına dair değerlendirmeler önemlidir zira Türkiye'de Ortadoğu üzerine yapılan çalışmalarda terimin farklı tanımlamalarına yer verilirken kaynağı Batı olan çalışmalardan örnek gösterilmektedir. Bu bir ölçüde doğrudur ancak eksiktir. Ortadoğu terimi her ne kadar hem 19. yüzyılın hem de Batı'nın literatüre kattığı bir kelime olsa da bir zamanlar bu coğrafyanın bir parçası hem de önemli bir parçası olarak birçok ulusal eserde yer almış, üzerine araştırmalar yapılmış bir bölge olarak tanımlanmaktadır. O nedenle bölgenin bizdeki literatürde geçmişte nasıl tanımlandığı, Ortadoğu teriminin bizim literatürümüze ne zaman ve nasıl girdiğinin araştırılması ve yorumlanması gerekmektedir. Bu çaba sadece Ortadoğu terimi için değil Batı kaynaklı olup geçmişte kendi literatürümüzde karşılığı zaten mevcut olan birçok terim ya da kavramın tanımlanması açısından da değerlidir.

Bölgeyle ilgili yayınlarda ya da bölgeyi nasıl çalışılacağına dair çalışmalarda temel kaygı bölgenin en doğru/tam ya da en iyi tanımının yapılmasıdır. "Keys to Understanding the Middle East - (Ortadoğu'yu Anlamanın Anahtarları)" kitabının yazarları bölgeden genellikle yekpare terimlerle bahsedildiğini, asıl öğretmek istediklerinin Ortadoğu'nun çeşitliliği olduğunu belirtmektedirler. Özellikle Ortadoğu söz konusu olduğunda, farklılıklar çekişmeli veya siyasileştirilmiş olabilir. Yazarlar, kültürel açıdan bakıldığında, Ortadoğu'yu kesin sınırları olan bir coğrafi alanla sınırlandırmanın zor olduğunu, yaygın olarak Ortadoğu diye adlandırılan bölgenin dışında kalan medeniyetlerin özellikle Orta Asya'dan gelen göç dalgalarıyla bugünkü Ortadoğu'da yok edilemez entelektüel, kültürel ve biyolojik izler bıraktığını belirtmektedir. Ayrıca Kuzey Afrika'nın da bölge ile dil, dini uygulamalar ve felsefi söylemler aracılığıyla derin kültürel bağları vardır. İster tasavvufun manevi içeriği ve Müslüman gelenekleriyle olsun, ister hukuk, tıp, eğitim ve gıda üretimi uygulamaları ve teknolojileri yoluyla olsun düşünce ve fikirler arasında yakınlaşmalar olmuştur. Ortadoğu tanımında yer verdikleri ülkeler, İsrail dışında, Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya kadar uzanan, nüfusun çoğunluğu Müslüman olan ve büyük Ortadoğu dillerinden bir veya daha fazlasını konuşan ülkelerdir. Şu anda Batı Asya, Batıda Amu Derya nehrinden, Kuzey Afrika ve çoğunlukla Türkiye bölgenin bir parçası olarak kabul edilir. Yazarların bu tanımları ele almalarındaki temel amacın, Orient ve basitçe East de dâhil olmak üzere en yaygın kullanılan terimlerin temellerinin Avrupa bakış açısına dayandığını göstermektir. Bu terimler Avrupa'yı dünya coğrafi haritasında merkeze koymaktadır. Dolayısıyla, coğrafi tanımlar Avrupalılara özellikle Hindistan gibi kaynaklara ve askeri avantajlara erişim sağlayan stratejik toprakları anlatma eğilimindedir.⁴¹

Yazının başında da belirttiğimiz gibi Ortadoğu teriminin içeriğinde ve kullanımında İngiliz, Fransız ve Amerikalıların kendi tanımlarının varlığı söz konusudur. Bu tanımlarda ortak özellikler olduğu gibi devletlerin çıkarları ve politikaları dolayısıyla farklılıklar da vardır.

⁴⁰ <https://haber.sakarya.edu.tr/ortadogunun-turkcesi-h74783.html>, (Erişim: 23.01.2023)

⁴¹ Alam Payind, Melinda Mcclimans, *Keys to Understanding to Middle East*, Ohio State University Press, 2017, s.78

Taşlıgil ve Şahin'e göre coğrafi açıdan günümüzde en geniş Ortadoğu tanımı Amerikalıların benimsemiş olduğu batıda Fas, Moritanya ve Batı Sahra'dan başlayan, doğuda İran, Afganistan ve Pakistan'ı da kapsayan tanımlamadır. Buna karşılık Fransızların ve Almanların Ortadoğu tanımı biraz daha dardır. Bu tanıma göre Ortadoğu, 18 ülkeyi kapsayacak şekilde batıda Mısır'dan başlayıp ve doğuda İran ile son bulan ve bazı araştırmacılara göre Sudan'ı da içine aldığı bir tanımdır. Terim 1939 yılından itibaren Birleşik Krallık'ta resmi kaynaklarda da kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre Ortadoğu; Malta, Trablusgarp, Sirenayka (Libya'nın doğu kıyısı), Mısır, Kıbrıs, Lübnan, Suriye, Filistin, Ürdün, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Aden, Eritre, Etiyopya (Habeşistan), İngiliz, İtalyan ve Fransız Somalileri, Sudan ve de Basra Körfezi'ndeki Şeyhliklerden oluşmaktadır. Ancak Malta, Libya, Sudan, Eritre, Cibuti, Etiyopya ve Somali daha sonra bu tanımın kapsamından çıkarılmış, Afganistan ve Pakistan ise Ortadoğu'nun yakın çevresi olarak kabul edilmiştir. Yine Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle birlikte ada Avrupa'nın bir parçası olarak kabul edilip Ortadoğu tanımı içinde değerlendirilmemektedir. ABD'nin Ortadoğu tanımında Kuzey Afrika'nın tamamı, Arabistan Yarımadası, Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan yer almaktadır. Ayrıca çok kabul göremese de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı da Ortadoğu kapsamında değerlendiren yaklaşımlar da vardır.⁴²

Ortadoğu tanımının sınırlarını belirlemeye çalışan ABD kaynaklı tanımlarda bölgeye komşu olan ülkelerin bu tanıma dahil olup olmalarıyla ilgili tespitler önemlidir. Buna göre, Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar Orta Asya ülkeleri genellikle Sovyet Bloğu'nun bir parçası olarak görülürken, Pakistan ve Afganistan ise Ortadoğu'dan çok Güney Asya'nın kültürel ve siyasi bir parçası olarak düşünülmüştür. Ancak, bu ülkeler özellikle 11 Eylül ve ABD önderliğindeki Afganistan işgalinden sonra siyasi, kültürel ve dil olarak Ortadoğu ile birçok farklılıkları olmasında rağmen, siyasi ve dini bağlantıları dolayısıyla çoğu zaman Ortadoğu ile ilişkilendirilmişlerdir. Kıbrıs'ta ise çoğunluğu Rumca konuşan bir nüfus ile kuzeyde ve Türkiye tarafından tanınan bir cumhuriyette bir Türk nüfus bulunmaktadır. Bu yorumlara göre, sözü edilen ülkeler ve halkları Ortadoğu ile uzun süreli ilişkilere sahip olsa da, onları güney ve doğudaki komşularından ayıran güçlü yerel özellikleri vardır. Sudan ise Mısır'la olan yakın ve çoğu kez çekişmeli ilişkisi nedeniyle bazen Ortadoğu'nun bir parçası olarak kabul edilen başka bir ülkedir. Sudan'da Arapça konuşan ve Müslüman olan önemli bir nüfus bulunsa da, diğer kültürel ve dilsel farklılıkları onu genellikle Ortadoğu'dan ziyade Afrika bağlamına yerleştirir. Çoğu zaman, Ortadoğu'nun çevresindeki ülkeler, birçok Amerikalı İslam ve Ortadoğu arasında kolaylıkla ayırım yapamadığı için, genellikle Müslümanları içeren siyasi çekişmeler olduğunda, haritalara ve Ortadoğu'daki söylemlere dahil edilirler.⁴³

Lockman'a göre dünyanın bu bilinen, eski bölgesini Ortadoğu diye adlandırmak, Onu Doğu'nun bir parçası olarak tanımlamak kadar gelişigüzel bir hareketti. Ekolojik ve kültürel çeşitliliğe sahip bu bölgeyi nüfusunun çoğu Müslüman diye din üzerinden tanımlamak ya da Ortadoğu diye isimlendirmek Avrupa merkezci bakışın bir ürünüdür zira bölge sadece Avrupa'dan bakınca orta ve doğudur. Ortadoğu teriminin kullanımın Batıda olduğu kadar bölge dillerinde de yaygınlaşsa da, bölgeyi tanımlayan başka terimler de kullanılmaktadır. Arapların Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın Irak'tan Fas'a kadar çoğunlukla Arapça konuşan topraklarını ifade ederken Arap dünyası terimini Arap dünyasının doğu yarısı için el-Maşriq, batı yarısı için el-Mağrib'i kullandığını belirtmektedir.⁴⁴

⁴² Nuran Taşlıgil, Güven Şahin, "Ortadoğu Kavramı ve Türkiye'de Ortadoğu Coğrafyası ile İlgili Bir Literatür Çalışması", s.142-143

⁴³ "Not Quite the Middle East", <https://teachmideast.org/articles/what-is-the-middle-east/>, (Erişim: 17.05.2023)

⁴⁴ Zachary Lockman, *Hangi Ortadoğu?*, s. 159-160

Sonuç

Günümüzde Ortadoğu denilince belli tanımlamalar ve sıfatlar kullanılmakta ama bunlar çok da anlaşılmamaktadır. Ortadoğu ile ilgili olarak Batı için denetlenen bir bölgenin varlığı ve buna bağlı bir tanımlama söz konusudur: geçmişte bölgeye dair bütünsel bir bakış açısından bugün milliyetçilik, etnisite, İslam ve kimlik temelli bakışa geçilmiştir. Ortadoğu'yla ilgili tartışmalarda güçlük çekilen konu kavramın sınırlarının belirlenememesi, çeşitli açıklamaların varlığı ve farklılığıdır. Ortadoğu hem geçmişte hem de günümüzde kendisiyle başlayıp kendisiyle biten bir mesele değildir. O yüzden kendisiyle tanımlama girişimleri belli bilgileri bize getirse de eksik ve sınırlı olmaktadır. Söz gelişi belli bir bölgeyle, toplumlarla ve dinle tanımlanması gibi özellikler kendi kendisiyle tanımlama girişimlerinin bir ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konuyu ele alırken, tanımada ve etki etmede belli bir kolaylık sağlasa da Ortadoğu'yu bize bütünüyle tanıtmaktan uzaktır.

Ortadoğu tarihi içerisinde çevresiyle olan ilişkileri yani Doğuyla olan ilişkiler, Batıyla olan ilişkiler çerçevesinde veya Doğu'nun içerisindeki farklılıklarla bir anlam kazanmaktadır. O nedenle Ortadoğu daha geniş toplumlararası ilişkilerin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda Ortadoğu'yu hem Doğu-Batı hem de dünya tarihi içerisinde bir yere yerleştirdiğimiz zaman ancak onu dünya tarihinin bir parçası olarak ele aldığımız zaman anlamlı sonuçlara ulaşacağımız gibi bugünkü olayların anlaşılmasının yanında Ortadoğu'yla ilgili temel bilgiler edinme imkânı da bulabileceğiz.

Kaynakça

Ansiklopedi, Kitap ve Makaleler:

Encyclopedia International, New York Grolier Incorporated, 1963

Grolier International Americana Encyclopedia, Medya Holding AŞ., İstanbul, 1993

Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985

Türkiye Diyanet Vakfı TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, s. 403

Roderic H. Davison, "Where is the Middle East", Foreign Affairs, Volume 38, No.4, Temmuz 1960

Clayton R. Koppes, "Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term 'Middle East', Middle Eastern Studies, Volume 12, no. 1 (Jan-1976)

Eliezer Chammou, "Near or Middle East?: Choice of Name", MELA (Middle East Librarians Association) Notes, No.37, ABD, 1986

MELA (Middle East Librarians Association) Notes, No.37, 1986, ABD

Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", Journal Of Social Policy Conferences, S. 50, (2010)

Nuran Taşlıgil, Güven Şahin, Ortadoğu Kavramı ve Türkiye'de Ortadoğu Coğrafyası ile İlgili Bir Literatür Çalışması, Akademik ORTA DOĞU, Cilt 6, Sayı 1, 2011

Neo-Oryantalizm ve Ortadoğu'yu Anlamak, H.Burç Aka, Ensar Nişancı, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, sayı 9, 2015

Zachary Lockman, Hangi Ortadoğu?, (çev.) Burcu Birinci, Küre Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2016

Alam Payind, Melinda McClimans, Keys to understanding to Middle East, Ohio State University Press, 2017

Senem Atvur, "Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar: Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme", *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 2, S. 2 (2020)

Çevrimiçi Kaynaklar:

<https://www.larousse.fr/encyclopedie/autre-region/Moyen-Orient/134260>

<https://www.britannica.com/place/Middle-East>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ortadogu>

<https://www.encyclopedia.com/places/asia/middle-eastern-physical-geography/middle-east>

<https://www.dictionary.com/browse/middle-east>

<https://www.dictionary.com/e/east/> Where is the Middle East? The Near East? The Far East?

<https://teachmideast.org/articles/what-is-the-middle-east/>

<https://geology.com/world/middle-east.shtml>

<https://jasurmagazine.org/mena>

<https://www.worldatlas.com/webimage/countrys/me.htm>

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/middle-east>

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/middle-east>

<https://www.infoplease.com/encyclopedia/places/asia/middle-east-geography/middle-east>

<https://haber.sakarya.edu.tr/ortadogunun-turkcesi-h74783.html>

https://en.wikipedia.org/wiki/Middle_East